KANSANELÄKELAITOS
Tutkimusryhmä
Signe Jauhiainen

15.1.2019

Asiantuntijalausunto

Eduskunnan tulevaisuusvaliokunta
Valtioneuvoston tulevaisuusselonteon 2. osa Ratkaisuja työn murroksessa (VNS 5/2018 vp)

Selonteon keskeiset havainnot työn ja toimeentulon näkökulmasta

Tulevaisuusselonteon 2. osassa kuvataan työn murrosta ja siitä johtuvia päätöksentekotarpeita. Selonteon lähtökohtana on, että työn tekemisen muodot ja työsuhteet moninaistuvat, mikä edellyttää muutoksia lainsäädäntöön ja sosiaaliturvaan. Tarkastelen selonteossa esiin nostettuja toimenpiteitä ensisijaisesti toimeentulon ja sosiaaliturvan näkökulmasta.

Toimeentuloon liittyvinä kysymyksinä nähdään tulonjaon polarisaation ehkäiseminen, yksilöinen moninaisten tilanteiden parempi huomioiminen, autonomiaa tukeva ja riskeiltä suojaava sosiaaliturvan perusmalli ja työllisyysasteen nostaminen edelleen. Myös nuorten syrjäytymisen ehkäiseminen ja maahanmuuttajien työllisyyden parantaminen ovat esillä selonteossa.

Visioksi asetetaan, että jokaisella on mahdollisuus samaan aikaan hankkia riittävät toimeentulo, kehittyä ja kokea olevansa merkityksellinen osa yhteiskuntaa. Toimenpiteiksi ehdotetaan laaja-alaista keskustelua sosiaaliturvan vaihtoehdoista, työikäiselle kannustimia palkkatyön lisäksi muuhun toimeliaisuuteen, esteiden poistamista työtehtävien automatisoinnilta, digitalisaation täysimittaista hyödyntämistä työelämän nivelvaiheissa ja työllistymistä edistävien tukien suuntaamista vuorovaikutusta sisältävään ja kestävää kehitystä edistävään työhön.

Säilyykö työn ja toimeentulon yhteys?

Selonteko lähtee siitä, että kaikilla tulee olla mahdollisuus hankkia toimeentuloa. Työtä pidetään toimeentulon lähteenä, mutta samalla tuodaan esille osaamisen kehittäminen ja kannustimet muuhun toimeliaisuuteen. Työn ja toimeentulon välistä yhteyttä ei lähdetä avaamaan selonteossa, vaikka työn murroksessa myös tämä yhteys voi muuttua. Jos toimeentulon hankkiminen työtä tekemällä vaikeutuu työn murroksessa merkittävästi, sosiaaliturva ja julkisen talouden kestävyys ovat isojen haasteiden edessä.

Työn murros voi johtaa työn ja toimeentulon loppumiseen joidenkin ihmisten kohdalla. Suomen taloudessa on tapahtunut aiemminkin rakennemuutoksia, jotka ovat johtaneet laajaan työttömyyteen. Muutokseen sopeutuminen eli esimerkiksi uuden osaaminen hankkiminen ja alueellinen liikkuvuus vievät aikaa, vaikka uutta työtä syntyisikin. Sosiaaliturvaa tarvitaan jatkossakin suojaamaan työttömyyden aiheuttamalta riskiltä ja samalla mahdollistamaan alueellinen ja ammatillinen liikkuvuus nykyistä joustavammin.

Työn ja sosiaaliturvan yhdistäminen nykyistä helpommin

Tavoitteena tulisi selonteon mukaan olla sosiaaliturva, jossa työn ja sosiaaliturvan yhdistäminen olisi nykyistä helpompaa eikä eri tiloista toiseen siirtyminen aiheuttaisi loukkuja. Tuoreiden tutkimusten mukaan työttömyysturvan saajalla on hyvät kannustimet ottaa vastaan osa-aikaista työtä (Kyyrä, Matikka & Pesola 2018; Kärkkäinen & Tervola 2018). Ongelmia aiheuttavat myös byrokratialoukut. Huhtikuussa 2019 työttömyysturvan sovittelu muuttaa maksuperusteiseksi eli osa-aikaisen työn palkkatulo vaikuttaa työttömyysetuuteen vasta silloin, kun palkka on maksettu. Muutos todennäköisesti vähentää osa-aikaisesta ja lyhytaikaisesta työstä aiheutuvaa vaivaa ja epävarmuutta työttömyysturvassa.

Työttömyysturvan lisäksi myös muu sosiaaliturva vaikuttaa työnteon ja sosiaaliturvan yhdistämiseen, joten laaja-alainen keskustelu sosiaaliturvan kokonaisuudesta on tarpeen. Yleistä asumistukea maksetaan hyvin laajalle joukolle erityyppisiä pienituloisia kotitalouksia. Merkittävä osa yleisen asumistuen saajista on opiskelijoita ja toinen merkittävä ryhmä on yksin asuvat perusturvan saajat. Yleistä asumistukea maksetaan myös työssäkäyville.

Toimeentulotuki on viimesijainen etuus, joka turvaa toimeentulon, jos muut tulot eivät riitä. Kelan tietojen mukaan toimeentulotukea saavista kotitalouksista 7,4 prosentilla oli ansiotuloja marraskuussa 2018. Toimeentulotuen maksaminen työssäkäyville on vähäistä. Tulojen kasvaessa esimerkiksi osa-aikaisen tai keikkatyön seurauksena kotitaloudella ei välttämättä ole enää toimeentulotuen tarvetta. Toisaalta tuen menettäminen tulojen kasvaessa ei kannusta toimeentulotuen saajaa työntekoon.

Elinikäistä oppimista tukeva sosiaaliturva

Selonteossa tuodaan esille, että koulutusmahdollisuudet ja osaamisen kehittäminen ovat olennaisen tärkeitä työn murroksessa. Sosiaaliturvan ja koulutuksen yhdistämisessä on tällä hetkellä ongelmakohtia erityisesti nuorten toimeentulotuen saajien, maahanmuuttajien ja kaikkein heikoimmassa asemassa olevien kohdalla.

Merkittävä osa toimeentulotuen saajista on nuoria (Raittila ym., 2018). Marraskuussa 2018 22 prosenttia toimeentulotukea saavista kotitalouksista oli alle 25-vuotiaita (hakija tai puoliso alle 25). Nuoret ovat perustoimeentulotuen saajissa selvästi yliedustettuina suhteessa vanhempiin ikäluokkiin, koska nuorilla on harvemmin oikeutta ansiosidonnaiseen työttömyysturvaan ja työttömyysturvan ehtojen mukaan he jäävät tietyissä tilanteissa myös työmarkkinatuen ulkopuolelle. Toimeentulotuen saaminen on yleistä myös maahanmuuttajien joukossa.

Opiskelijoiden mahdollisuus saada toimeentulotukea poikkeaa muista elämäntilanteista. Opintolaina huomioidaan täysi-ikäisillä opiskelijoilla pääsääntöisesti tulona toimeentulotuessa, mikä vähentää opiskelijoiden mahdollisuutta saada toimeentulotukea. Asiassa on yksilöllistä harkintaa, jos opiskelija on esimerkiksi lastenhuollon jälkihuollossa, toimeentulotukea saavien vanhempien täysi-ikäinen lapsi, entinen vanki tai päihde- tai mielenterveyskuntoutuja. Opintorahan toimeentulotukea pienempi taso ja lainan huomioiminen toimeentulotuessa tulona ei välttämättä kannusta siirtymään toimeentulotuen saajasta opiskelijaksi. Myös maahanmuuttajat voivat olla samassa tilanteessa. Nuoret toimeentulotuen saajat hyötyisivät sosiaaliturvasta, jossa elämäntilanteesta toiseen siirtyminen olisi joustavampaa.

Viime aikoina tutkimustulokset köyhyyden negatiivisesta vaikutuksesta kognitiivisiin kykyihin ovat saaneet huomiota. Sosiaaliturva on oltava tasoltaan riittävä ja siihen sisältyvä epävarmuus mahdollisimman vähäistä, jos tavoitteena on, että sosiaaliturva kannustaa uuden oppimiseen. Uuden oppiminen hankaloituu, jos toimeentulosta huolehtiminen vie voimavaroja.

Merkittävä osa toimeentulotuen saajista saa tukea pitkäaikaisesti. Heidän työttömyytensä voi olla pitkittynyt tai he voivat olla sairauden vuoksi poissa työmarkkinoilta. Tämän ryhmän on vaikea kehittää osaamistaan ja työllistyä. Ensinnäkin pitäisi huolehtia siitä, että työttömyys ja työmarkkinoilta poissaolo eivät pitkittyisi. Toisekseen pidempään ilman työtä olleiden terveyttä ja hyvinvointia on tärkeää pitää yllä, jotta uuden oppiminen ja työllistyminen olisi mahdollista.